

The Techniques Used by Nasavi in Sanctifying Sultan Jalal al-Din in *Nafthat al-Masdūr* Through the Sacred Concepts of Divine Revelation

Soraya Bavaripoor¹ | Maryam Majidi ^{2*} | Zahra Ghoroghi³

1. Ph.D. Candidate, Department of Persian literature and Language, NT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: soraya.bavaripour@iau.ac.ir
2. Corresponding Author, Assistant Professor of Persian Language and Literature, NT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: maryammajidi@iau.ac.ir
3. Assistant Professor of Persian Language and Literature, NT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: ghoroghi@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 29/06/2025

Received in revised form:
18/10/2025

Accepted: 19/10/2025

Published online:
22/06/2026

Keywords:

Sacred prose,
Technical prose,
Nasavi,
Naftha al-Masdūr,
Jalal^oal-Din Khwarazmshahi

ABSTRACT

The Khwarazmian dynasty was a continuation of the Islamic period following the Ghaznavids and Seljuks. Of Turkic origin, they sought to erase the stigma of their foreignness through a sincere embrace of Islam, relying on Muhammadan Sharia to gain acceptance among Iranians.

Following the Muslim invasion of Iran and the dissemination of the language of revelation across the land, Iranian rulers sought to obtain symbols of legitimacy from the caliphs of Baghdad. They employed secretaries fluent in Arabic who could use religious expressions and Quranic verses to convince the public of the rulers' devotion to Islam, thereby seeking greater submission to the caliphate and strengthening their alignment with the court of Baghdad.

Nasavi was the last secretary of the Islamic court working under Arabic influence who consistently sought to showcase his knowledge of the Quran and Hadith, alongside his Islamic devotion, in *Nafthat al-Masdūr*. He aimed to demonstrate divine favor toward "the pupil of Islam's eye," Sultan Jalal, attempting to elevate the Sultan's prestige by constructing a holy image of him. This research endeavors to analyze the sacred concepts derived from the *Quran* that have contributed to the divine sanctification of the pious image of Sultan Jalal. It aims to address the question of how significantly these concepts have influenced the portrayal of the Sultan's sacred persona.

Cite this article: Bavaripoor, S., Majidi, M. & Gherghi, Z. (2026). The Techniques Used by Nasavi in Sanctifying Sultan Jalal al-Din in *Nafthat al-Masdūr* Through the Sacred Concepts of Divine Revelation. *Research of Literary Texts in Iraqi Career*, 7 (2), 25-46.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/ltip.2025.12388.1373

Extended abstract

Introduction

After the Muslim invasion of Iran, court writers and secretaries began to use Quranic narratives and sacred Islamic concepts in their writings, which led to the development of Persian transcendental prose. This prose enjoyed the support of the religious government and, in order to legitimize the ruling system, resorted to sanctifying the court by writing verses and mentioning religious hadiths and narratives. It took on the task of giving prominence to the political-religious system of the Caliphate. It was a prose writing style in which Arabic vocabulary, due to the proximity and connection of the Turkic governments with the Caliphate of Baghdad, entered Persian through the efforts of Arabist writers such as Bu Nasr Moshkan, Beyhaqi, Balkhi, Baghdadi, Nasavi, Juweyni, etc., with a religious approach. *Nafthat al-Masdūr* is a manifestation of Persian artistic prose in the 13th century. One of the important characteristics of artistic prose is the intertwining of the Arabic and Persian languages, which is the reason for the sacredness of Persian prose.

Like many court scribes, Nasavi made divine verses and religious concepts the foundation of his writing. Throughout the text, he linked the existence of Sultan Jalal al-Din to Islam and being a Muslim, associating the Sultan's bravery and military actions with divine will. He also considered his enemies to be infidels, polytheists, and atheists. By using expressions of holiness deeply rooted in the Iranian historical and cultural context, he implicitly portrayed a sacred image of Sultan Jalal al-Din.

This research aims to use an analytical-descriptive method to demonstrate the importance and sanctification of the ruler and the court, which is an inseparable aspect of the sacredness of Persian prose, and to show how Nasavi tried to sanctify his blessed and praised guardian by utilizing Quranic expressions and concepts.

Method

The present study, using a descriptive-analytical method and library research, examines the sanctification of Sultan Jalal al-Din in *Nafthat al-Masdūr*, a valuable text rich in Arabic verses and hadiths. The period examined in this study is the 13th century, at the height of the Mongol invasion of Iran during the Khwarazmian period, within the Persian-Arabic linguistic domain.

Results

Many researchers who have studied *Nafthat al-Masdūr* have considered it to be a work of insult and anger towards the Mongols and their descendants. They view it as a complaint about the fate of the Mongols, their wanderings, and a description of various calamities in the midst of the Mongol tribulation. However, the authors believe that *Nafthat al-Masdūr* is a valuable text full of Arabic terms and verse writing which focuses on the last sultan of the Islamic government in

Iran, namely Sultan Jalal al-Din Mankaberni of Khwarazmshahi. Nasavi, who was a religious Ash'ari cleric, poet, Quran reciter, and a graduate of the religious schools of Khorasan, has tried to use the concepts of the sanctity of the Holy Quran to present the holy face of Sultan Jalali, and believes "Al-Nusra min Allah Wahdahu" (Help comes from Allah alone).

Conclusion

Based on the data, it can be said that Nasavi considered Sultan Jalal al-Din a religious and Islamic superhuman, largely because of his intense interest in Islam and its rituals and his great love for the Sultan. Consequently, by labelling the Sultan as "the pupil of Islam's eye", "the mockery of Muslim slander", "the substance of divine victory", "the founder of Islam", "the promoter of Islamic laws", and "the defender of religious customs and rituals", he attempts to restore his sacred and Islamic face. Nasavi sanctifies the Sultan in several ways: through divine attributes, human attributes, and identification with the Prophet, Imam, kings, religious role models, and divine saints. Through this, he gives him a prophet-like sanctity. In this regard, he has drawn upon Quranic vocabulary with a frequency of nearly 3,750 examples. He has tried to convince the reader that if it were not for the Mongol infidel campaign and the subsequent weakness and carelessness of the Sultan's army, Sultan Jalal could have expanded the Dar al-Islam and preserved the essence of Islam and Muslims. The textualization of Nasavi's narratives in *Nafihat al-Masdūr* serves the sanctification of the text, whose most central issue and the totality of its author's intellectual system reflect the sacred images of the Sultan. Nasavi's narratives are formed on a bedrock of abstract words carrying sacred and religious significance. His mentality, involved in religious aristocracy, has conquered and enslaved the territory of the text with domineering concepts derived from the Quran. Nasavi has based the foundations of his religious ideas on Quranic verses and Prophetic hadiths. The text is a "sacred tribute" to a Muslim sultan who fought the infidel army until his last breath and achieved the great grace of martyrdom, which is the dream of every Muslim, and with his martyrdom, immortalized his name in the Islamic world. Nasavi's other book, *Sirat al-Sultan Jalal al-Din Minkaberni*, which is in Arabic and was written a few years after *Nafihat al-Masdūr*, can also be reminiscent of the books *Sirat al-Nabi* and *Sirat al-Ahl al-Bayt* and *al-A'immah al-Ithhar*, which present the manners, style, and behavior of the great figures of Islam as models and good examples for Muslims.

شگردهای نسوی در قداست بخشی به سلطان جلال الدین در نفثة المصدور با مفاهیم قدسیانه کلام وحی

ثریا باوری پور^۱ | مریم مجیدی^{۲*} | زهرا قرقی^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

رایانامه: soraya.bavaripour@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

رایانامه: maryammajidi@iau.ac.ir

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

رایانامه: ghoroghi@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۰۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

واژه‌های کلیدی:

نثر قدسی،

نثر فنی،

نسوی،

نفثة المصدور،

جلال الدین خوارزمشاهی.

خوارزمشاهیان ادامه سلسله‌های دوره اسلامی پس از غزنویان و سلجوقیان ترک تباری بودند که می‌خواستند ننگ بیگانگی را با «دل در گرو اسلام داشتن» از بین برند و با تمسک به اسلام، نزد ایرانیان مشروعیت یابند. نسوی آخرین دبیر حکومت اسلامی بود که کوشید در نفثة المصدور، با آیات و روایات، عربی‌دانی و اسلام‌خواهی خود را به رخ کشد و جانبداری خود را نسبت به «مردمک چشم اسلام» سلطان جلال الدین خوارزمشاه نشان دهد و در وجهت بخشی چهره قدسی سلطان بکوشد. این پژوهش با روش تحلیلی-توصیفی به بررسی مفاهیم قرآنی پرداخته که به تقدس بخشی سلطان جلال انجامیده و نشان می‌دهد که این مفاهیم تا چه اندازه در تحقق هدف نسوی مؤثر بوده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نسوی با اوصاف الهی یا بشری و نیز با همانندسازی با پیامبر و امامان و پادشاهان و اولیای دین، به تقدیس جلال الدین خوارزمشاه پرداخته است و شأنی پیامبرگونه به وی بخشیده است چنانکه در این راستا دایره واژگان قرآنی با بسامدی نزدیک به ۳۷۵۰ نمونه را به کمک طلبیده است.

استناد: باوری پور، ثریا؛ مجیدی، مریم و قرقی، زهرا (۱۴۰۵). شگردهای نسوی در قداست بخشی به سلطان جلال الدین در

نفثة المصدور با مفاهیم قدسیانه کلام وحی. پژوهشنامه متون ادبی در دوره عراقی، ۷(۲)، ۲۵-۴۶.

حق مؤلف © نویسندگان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/ltip.2025.12388.1373

۱. پیشگفتار

۱-۱. طرح مسأله

پس از حمله مسلمانان به ایران، نویسندگان و منشیان درباری در نوشته‌های خود به استفاده از روایات و مفاهیم قرآنی و قدسی پرداختند که این امر موجب باروری نثر استعلایی فارسی شد. نثری که از پشتیبانی قدرت حکومت دینی برخوردار بود و برای مشروعیت بخشی به نظام حاکم و نیز به هوای کسب نام و نان و فضل فروشی منشیانه، با آیه‌نگاری و ذکر احادیث و روایات دینی، به تقدیس و تقدس دربار روی آورده و بار و جاهت بخشی نظام سیاسی - دینی خلافت را بر دوش کشید؛ شیوه نثرنویسی‌ای که ادبیات عربی‌اش، به دلیل نزدیکی و ارتباط حکومت‌های ترک تبار با خلافت بغداد، به مدد دبیران عربی گرای چون بونصر مشکان، بیهقی، بلخی، بغدادی، نسوی، جونی و... با رویکرد دینی و مذهبی، فارسی را تحت الشعاع خویش قرار داد. چنان که براون اشاره می‌کند: «سلسله‌های غزنوی و سلجوقی خود را رسماً از رعایای خلیفه می‌شمردند. او را صاحب اختیار و خداوند خود می‌دانستند و برای تحصیل القاب و افتخاراتی که شرعاً و رسماً در دست خلیفه بود، مشتاقانه می‌کوشیدند.» (براون، ۱۳۸۱: ۲۲).

نفته المصدور تجلی گاه نثر فنی فارسی در قرن هفتم است. از شاخصه‌های مهم نثر فنی درهم تنیدگی و بهم آمیختگی زبان عربی و فارسی است. این بهم آمیختگی، سبب ساز قدسی محوری نثر فارسی بوده است. نسوی نیز همچون بسیاری از دبیران درباری، آیات الهی و مفاهیم دینی را جان مایه قلم خود ساخته و در جای جای *نفته المصدور* وجود سلطان جلال الدین را به اسلام و مسلمانی پیوند زده، دلاوری و جنگاوری و عملکردش را در راستای مشیت و تقدیر و تأیید الهی و به صواب و ثواب دانسته و دشمنانش را کافر و مشرک و ملحد شمرده و با تعبیر قدسیانه نضج گرفته بر بستر تاریخی ما که آبخور اندیشگانی ایرانی شده، به شکل تلویحی تصویری قدسیانه از سلطان جلال الدین ترسیم نموده است.

این پژوهش بر آن است که با روش تحلیلی-توصیفی، و جاهت و قداست بخشی به قدرت حاکم و دربار که وجهی جداناشدنی از قدسی محوری نثر فارسی است را با قلم توانای نسوی در حق سلطان جلال الدین خوارزمشاهی نمایانده و هم چنین نشان دهد نسوی چگونه با بهره گیری از تعبیر و مفاهیم

قرآنی در تقدس‌بخشی به ولی نعمت و ممدوح خویش کوشیده است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

باتوجه به اهمیت کتاب نفثه‌المصدر، تاکنون تحقیقاتی ارزشمند با رویکرد متن‌محوری در حوزه ادبی و بلاغی این اثر انجام شده و حاصل تأملات و بررسی‌های سبکی و زبانی و زیبایی‌شناسی و تحلیل محتوای فکری و اجتماعی و تاریخی پژوهشگران به صورت کتاب و مقاله پیش چشم خوانندگان قرار گرفته است. نگارندگان به حدود ۲۰۰ مورد پژوهش ثبت شده دست یافته‌اند که اغلب این پژوهش‌ها از نیمه دوم دهه ۹۰ پدیدآمده‌است. هر چند امکان گزارش آنها در این مقاله فراهم نیست، به اجمال به مقالاتی چند اشاره می‌شود:

- بررسی مفهومی و ساختاری آیات قرآن در نفثه‌المصدر از علی عابدی و مجید سروری (۱۳۹۲) پژوهش‌های ادبی - قرآنی، ۱(۴)، ۸۳-۱۱۲.
- تلمیح به داستان‌های اسلامی و ایرانی در نفثه‌المصدر از سید محمد امیری و عباس ایزدی سعدی (۱۳۹۴) ارائه شده در مجموعه مقالات اولین همایش ملی علوم انسانی اسلامی، قم، <https://civilica.com/doc/429369>
- جلوه‌های آیات قرآنی در نفثه‌المصدر از اختیاربخشی، احمد نورمند و محمد علی خزانه‌دار لو (۱۳۹۵) پژوهش‌های قرآنی در ادبیات، ۱(۵)، ۱۵ - ۴۲.
- مرثیه زیدری نسوی درباری یا شخصی از سکینه مرادی و زهرا ریاحی (۱۳۹۸) نشر پژوهشی/ادب فارسی (ادب و زبان سابق) ۲۲(۴۶)، ۱۳۳-۱۵۴.
- شگردهای اقتباس و اثرپذیری از آیات و احادیث در نفثه‌المصدر از حسین قربانپور آرانی و حمزه محمدی ده چشمه (۱۳۹۹) فصلنامه ادب فارسی، ۱۰(۲)، ، شمار پیاپی ۲۶، ۱۴۷-۱۶۸.
- همسان‌سازی قصه‌های قرآن با متن در روایت‌گری زیدری از علی عابدی (۱۴۰۲) پژوهش‌نامه تفسیر و زبان قرآن، ۱۱(۲)، شماره پیاپی ۲۲، بهار و تابستان، ۱۱۱-۱۲۷.
- بررسی مضمون‌های تاریخی نفثه‌المصدر زیدری نسوی با تکیه بر قرآن مجید از معصومه صفدری، امیراسماعیل آذر، ساره زیرک (۱۴۰۳) فصلنامه علمی زبان و ادبیات فارسی، ۱۵(۴)، زمستان، ۱-۲۶.

اما پژوهش پیش‌روی به بررسی مؤلفه قدسی‌محوری نفثه‌المصدر پرداخته است که این بخش از تقدس‌بخشی به سلطان جلال‌الدین با مفاهیم قدسیانه قرآن، تاکنون محل توجه و تعمق هیچ پژوهشگری

نبوده است. از این روی نگارندگان با دریافت کمبود پژوهش در این موضوع و با هدف معرفی این بحث کلیدی، قدم در این مسیر تا حدودی ناشناخته و نه چندان هموار گذاشته‌اند و امید دارند دیگر پژوهندگان با استواری و توشه‌ای افزون، این مسیر را به سرافرازی بپویند.

۱-۳. روش پژوهش و چارچوب نظری

پژوهش پیش رو با روش توصیفی-تحلیلی و استفاده کتابخانه‌ای به چگونگی تقدیس سلطان جلال‌الدین در *نفثة المصنوع* پرداخته که متنی ارزشی و سرشار از آیات و احادیث عربی است. مقطع زمانی مورد مطالعه این پژوهش، قرن هفتم در بجنوبه هجوم بنیان‌کن مغول به ایران در دوره خوارزمشاهی، در حوزه زبانی فارسی-عربی است.

۲. بحث و بررسی

پس از حمله مسلمانان به ایران و گسترش زبان وحی در این سرزمین، حاکمان ایرانی، برای ارتباط و نیز به دست آوردن منشور و لوای ولایت‌عهدی از خلفای بغداد، سعی در به‌کارگیری منشیان عربی‌دان عربی‌گرایی داشتند که بتوانند با کمک تعبیر دینی و آیات قرآن، ارادت و مهر اسلامی خود را جهت سرسپردگی هرچه بیشتر به خلافت و رقص به ساز بغداد بنمایانند. علاوه بر این، حمله مغول نیز نقطه عطفی در تاریخ ایران است؛ به شکلی که تاریخ ایران را می‌توان به پیش و پس از مغول تقسیم کرد. زمان هجوم وحشت‌بار مغول به ایران، بیش از شش قرن از بهم‌آمیختگی ایرانیان با زبان قرآن گذشته و به نوعی اسلام، دین لازم‌التعظیم ایرانی مسلمان شده بود و با شدت و حدت بر تمام شئون زندگی ایرانیان سلطه داشت. شریعت اسلامی بر چشم و جان ایرانی خوش نشسته بود. در اکثر کتاب‌هایی که به توصیف و تشریح ویرانگری مغول پرداخته، نویسنده با خشم همراه با تأسف و تأثر، بخاطر درهم پیچاندن طومار خلافت اسلامی و بر باد دادن اسلام و مسلمانی، به سرزنش تاتار می‌پردازد. چنان که عزالدین ابن اثیر می‌نویسد:

«چند سال از ذکر این حادثه خودداری می‌کردم و به مناسبت عظمت آن از نوشتن آن کراهت داشتم و با قدم تردید پیش می‌رفتم، کیست که بر او نوشتن خبر مرگ اسلام و مسلمین آسان آید و این کار را امری سهل پندارد. کاش از مادر نزاده بودم و قبل از این واقعه مرده بودم و در عداد فراموش‌شدگان معدود شده بودم... گشت روزگار هنوز مثل آن را نیاورده و آتش آن دامن خلائق را عموماً و مسلمین را

خصوصاً گرفته است. اگر کسی بگوید که از بدو خلقت آدم تاکنون عالم به نظیر چنین حادثه‌ای گرفتار نیامده، راه خلاف نرفته است... انا لله و انا الیه راجعون ولا حول ولا قوه الا بالله العلی العظیم» (به نقل از اقبال، ۱۳۹۲: ۱۰۱)

محمد شهاب‌الدین زیدری نسوی، منشی و مرید سلطان جلال‌الدین خوارزمشاهی، در اوایل قرن هفتم هجری بود که چهار سال بعد از ناپدید شدن سلطان «شهید» در پی هجوم وحشت‌بار مغول، نفثة‌المصدر را در دربار ملک مظفر ایوبی به سال ۶۳۲ قمری در میافارقین، خطاب به سعدالدوله و الدین نامی که گویا خود این شخص نیز درباری و از منتصبان دربار بود، نگاشت. نفثة‌المصدر به معنی خلط سینه‌ای است که در نفس کشیدن شخص مبتلا به درد سل، اختلال ایجاد کند. کتابی نیز با عنوان نفثة‌المصدر فی فتور الصدر و صدور زمان الفتور از شرف‌الدین انوشروان بن خالد در دوره سلجوقیان صد سال پیش از نفثة‌المصدر نسوی به سال ۵۳۲ نوشته شده است.

مجتبی مینوی در مقدمه سیرت جلال‌الدین منکبرنی، نسوی را چنین معرفی می‌کند:

«فارسی و عربی و مقدمات علوم اسلامی را فراگرفته بود و با دواوین عربی و فارسی بسیار انس داشته حتی با شعر گویندگان قریب‌العصر و معاصر خویش، مثل ابوالمظفر ابیوردی و ظهیری فاریابی و نظامی گنجوی و افضل‌الدین کاشانی. کتب نثر ادبی مشهور و اساسی مثل تاریخ یمینی، منشآت بدیع‌الزمان و مقامات حریری و ترجمه تاریخ یمینی و کلیله و دمنه بهرامشاهی را خوانده بوده و شاید برخی از آنها را از بر کرده بوده است چنانکه قرآن را شاید تماماً از حفظ می‌خوانده (مینوی، ۱۳۴۴: کب).

نسوی در خراسان دارالاسلام به تحصیل علوم دینی اسلامی و ادب و ترسل و انشا پرداخت و به خدمت امیران آل‌حمزه در نساء درآمد. پس از پیوستن به درگاه سلطان جلال‌الدین منکبرنی به سال ۶۲۱ق، با به دست آوردن مقام صاحب دیوانی در تشکیلات اداری، معتمد دستگاه جلالیه بود و همواره یارِ غار ممدوح و مخدوم در روزهای خوش و ناخوش سلطانی بود.

نفثة‌المصدر نمونه بارز نثر فنی و مصنوع منشیانه با رویکرد تاریخ‌نگاری اسلامی و شرح حال نویسی است. متنی ادبی-هنری با لفاظی‌های آراسته به زینت‌های زبانی و استفاده فراوان صنایع لفظی و معنوی که به تصریح بهار «خسته‌کننده» است. بهار می‌نویسد:

«در نثر قرن ششم مانند شعر به استعمال صنایع و تکلفات صوری و سجع‌های مکرر در آوردن جمله‌های مترادف المعنی و مختلف‌اللفظ متوسل گردیدند و در

همان حال برای اظهار فضل و اثبات عربی‌دانی، الفاظ و کلمات تازی بیشمار به کار برده شد و شواهد شعریه از تازی و پارسی بسیار گردید و تلمیحات و استدلالات از قرآن کریم در همه آثار این قرن پدیدار آمد». (بهار، ۱۳۳۷: ۲۴۸).

نسوی در کتاب ۱۲۵ صفحه‌ای *نفثة المصنوع*، از ۱۳۴ آیه قرآن در ۲۲۸ نوبت برای نیل به منظور و مقصود خویش بهره می‌گیرد؛ به تقریب در هر صفحه دوبار به شیوة اقتباس، تضمین، تأویل، ترجمه و نقل به مضمون به سراغ آیات رفته و با گستره واژگانی قرآنی وسیع، بسامدی نزدیک به ۳۷۵۰ نمونه را پیش چشم خواننده می‌گشاید. وی با شمشیر کلام عربی قرآن، در جهت تثبیت قدسی محوری نثر *نفثة المصنوع* می‌کوشد. آن‌جا که به مرثیه سلطان حکومت اسلامی می‌پردازد، گویی در سوگ و بر تابوت چهار میخۀ اسلام و مسلمین مویه می‌کند، چنان‌که می‌توان *نفثة المصنوع* را شریعت‌نامه‌ای با محوریت قدسیّت سلطان جلال‌الدین شهید جهاد اسلام در برابر لشکر کفار مغول دانست.

به کار گرفتن فراوان مفاهیم ریشه‌دار قدسی اسلام و مسلمین و دین و ایمان و جنت و محشر و قیامت و حضرت و اجل و سعادت و شریعت و کعبه و حل و حرمت و شیطان و امانت و دیو و عفاریت و کفار و حریت و نصّ جلی و امام و شیخ و معجزه و ابلیس و استغفار و ملک و قضا و... و بیشمار مضامین پُر بسامد و واژه باورهای حجّ و جهاد و شهید و شهادت و فراوان از این دست گزاره‌های مذهبی که جزو فرهنگ کلان و عمومی جامعه است، چشم را خیره و ذهن را به تأمل وامی‌دارد.

وجود اذکار قدسیانه چون «ادام الله علوه، و زاد الی مراقی العزّ ثمّوه» (۸: ۱۴۰۱)، «بمجد الله تعالی» (همان: ۸)، «قرنه الله بالسّعادة و بلغه الارادة» (همان: ۹)، «ولله الحمد» (همان: ۳۱)، «اطبق الله علیهم البوار» (همان: ۱۲)، «الحمد لله رب العالمین» (همان: ۳۱)، «رحم الله» (همان: ۲۵)، «تقرب به رسول الله صل الله علیه و سلّم» (همان: ۳)، «ولله الحمد فی کلّ حال» (همان: ۶۶)، «استغفر الله» (همان: ۱۳ و ۳۸ و ۶۲ و ۶۶)، «تقرباً الی الله» (همان: ۶۶)، «ادام الله عزّه» (همان: ۷۰)، «جزاه الله خیراً» (همان‌جا)، «رحمه الله تعالی» (همان: ۷۷)، «سقی الله اطلالها» (همان: ۹۶)، «لا عافاً هم الله» (همان: ۱۰۴) گویای ذهن و زبان توحیدی و دین‌بنیادی نسوی است.

نگاهی به اسامی و القاب به‌کاررفته در این کتاب همچون جلال‌الدین، شهاب‌الدین، سعدالدین، نجم‌الدین، علا‌الدین، شرف‌الدین و ده‌ها نام دیگر از این نوع «الدین» دار، نمودار اقتدار اجتماعی دین و اندیشه دین‌مدار و شریعت‌گرای جامعه نسوی است. به تصریح محمد قزوینی لقب اسلامی مضاف به «الدین»، حسب‌المرسوم آن اعصار علاوه بر اسم مادرزادی هرکس خود چنین لقبی داشته‌اند (نسوی ۱۴۰۱، مقدمه؛ پنجاه و هفت).

امیران و شاهان و حاکمان همواره نام خود را در پیوند با نام خدا و دین خدا داشته و القابی اسلامی برای چهرهٔ موجهٔ دینی خود برمی‌گزیدند و یا گاهی این القاب و عناوین از دارالخلافه و از سوی امیرالمؤمنین به امرا و سلاطین مفوض می‌شد:

«طغرل بک امیرالمؤمنین را از عانه ... به مقر خلافت و منزل امامت بازآورد و چون به در بغداد رسید پیاده شد و در پیش مهد برفت، امیرالمؤمنین [القائم بامرالله] فرمود که ارکب یا رکن‌الدین و برو ثنای جمیل گفت. لقبش از دولت به دین بدل شد.» (راوندی، ۱۳۸۶: ۱۱۰).

نسوی در نفثة‌المصدر به اسامی خاص و قصص قرآنی و نام امام و پیامبران آسمانی و پادشاهان آرمانی فراوانی اشاره دارد از جمله: سلیمان (ص ۵۰ و ۵۱)، موسی (ص ۵۷)، خضر و نوح (ص ۱۱۴)، صالح (ص ۳۱)، مسیح (ص ۴۷)، حیدر (ص ۵۰)، بوذجمهروانوشیروان (ص ۴۲)، اسکندر (همانجا)، بهرام (ص ۴۵)، کیخسرو (ص ۴۷) و داستان‌های عزیر (ص ۲۶)، منطق‌الطیر (ص ۱۵)، بیت‌الاحزان یعقوب (ص ۵۷)، اصحاب کهف (همانجا) نصارای حواریان (ص ۱۰۱)، کوه جودی (ص ۱۱۵) و هابیل و قابیل (ص ۱۲۵) که این داستان‌ها ذهن را به عالم قدس و اساطیر و ملکوت و ماوراء می‌کشاند و کتاب را با تعبیری چنین خاتمه می‌بخشد: «والله اعلم بالصواب، و الیه مرجع و مآب. و الیه التفویض، انه بصیر العباد، والیه المبدأ والمعاد» (همان، ۱۲۵). سطر سطر این متن متأثر از قرآن، منزل و مقامی است برای بیان اندیشه‌های اعتقادی و جهان‌بینی مؤلف مسلمان اشعری متعصب.

کتاب دیگر نسوی، سیرهٔ السلطان جلال‌الدین مینکبرنی که به عربی است و چند سال پس از نفثة‌المصدر نوشته می‌شود، می‌تواند یادآور کتاب سیرهٔ النبی و سیرهٔ اهل‌بیت و الائمه‌الاطهار نیز باشد که روش و شیوه و رفتار بزرگان دین اسلام را به عنوان الگو و اسوه‌الحسنه برای مسلمانان مطرح می‌سازند.

۲-۱. نسوی در آینهٔ شریعت نامه‌ای نفثة‌المصدر

متن نفثة‌المصدر دلبستگی نسوی به دین و شریعت را باز می‌گوید و می‌توان چهرهٔ نسوی را براساس این کتاب چنین ترسیم نمود:

۱-۲-۱. نسوی اشعری مسلک

اگرچه تفکر اشعری با محوریت جبراندیشی و تقدیرگرایی، گفتمان غالب و آبخشور افکار اکثر ایرانیان بوده به نوعی که شاید بتوان گفت به باور انبوه مسلمین آن دوره اشعریت تعریفی پسندیده برای

اسلام باشد، اما بسیاری از دبیران درباری از این اندیشه به عنوان ابزاری برای توجیه سلطه و سلطنت استفاده می کردند و همسوی این بینش قلم می زدند. نسوی نیز برای ترویج و تبلیغ تفکر اشعری بسیاری از صفحات کتاب را در تعابیری چون تقدیر و بخت و مشیت و قضا و قدر به خدمت گرفته است از جمله: صفحات ۲، ۴ و ۵ (۳ بار)، ۷ (۳ بار)، ۱۱ (۲ بار)، ۱۴، ۱۷ و ۲۴ (۲ بار)، ۳۸، ۳۹، ۴۷، ۴۹، ۵۱ و ۶۸ (۳ بار)، و در صفحات ۷۱، ۷۴، ۸۸، ۹۳، ۹۶، ۱۰۰، ۱۱۵ و ۱۲۲ هر کدام یک بار.

۲-۱-۲. نسوی صوفی

خراسان مرکز تصوف بوده است و در دوره نسوی نیز بازار تصوف همچنان گرم بوده است. خانقاه مکان مقدسی بوده برای درک حضور و شهود الهی و یادآور صفای که ملجأ و مأمن فقرای صحابه در زمان پیامبر اسلام بود. نسوی هم صاحب خانقاهی بوده است: «من در قلعه خود بخراسان خانقاهی ساخته بودم خواستم در الموت سری چند گوسفند بخرم و بر آن خانقاه سیل کنم، چه گوسفند خراسان سبب غارت تاتار ناچیز شده بود و چون علاءالدین از آن معنی واقف شد، بهمن فرستاد که شنیدم که گوسفندان می خری تا برسم خانقاه خود سیل کنی، ما می خواهیم که در این باب با تو شریک شویم... ما خود آن جا بفرستیم آن مقدار که کفایت کند من نیز از خریدن گوسفند باز ایستادم ... به قزوین رسیدم شبانی دو دیدم تا چهارصد سر گوسفند آبتن بیامدند. همچنان به قلعه خرنزد فرستادم.» (نسوی، ۱۳۴۴: ۲۳۳). همچنین در نفثة المصذور آن جایی که سخن به وداع نجم الدین احمد سرهنگ می رسد، به گوسفندان همراه نجم الدین نیز اشاره می کند. «چون با او گوسفند و اندک مایه ای همراه بود» (نسوی، ۱۴۰۱: ۹).

۲-۱-۳. نسوی حافظ قرآن

تأکید و توجه پیامبر به حفظ و آموزش و فراگرفتن قرآن سبب تشویق مسلمانان برای حفظ قرآن بود. «من استظهر القرآن و حفظه و احل حلاله و حرم حرامه ادخله الله به الجنة و شفعه فی عشره من اهل بینه کلهم قد وجب له النار» (نوری، ۱۴۰۸: ۲۴۵): «هر که قرآن را حفظ کند و حلالش را حلال و حرامش را حرام شمارد، خدا به سبب آن او را به بهشت درآورد و او را شفیع ده تن از خاندانش قرار دهد که استحقاق آتش دوزخ دارند». از این روی حفظ قرآن را بسیاری از مسلمانان به خصوص مسلمانان درس خوانده بر خود فرض می داشتند. مهارت در بکارگیری آیات می تواند دلیلی بر حافظ قرآن بودن نسوی باشد. البته در مقدمه نفثة المصذور هم به حافظ قرآن بودن نسوی اشاره شده است.

۲-۱-۴. نسوی شاعر

منشیان همواره به برتری شعر بر نثر واقف بوده و در نزدیک ساختن نثر خود به شعر می‌کوشیده‌اند. شعرشناسی و شاعر بودن نیز سلاحی بوده که بسیاری از دبیران بدان مجهز بوده‌اند. نسوی خود در صفحه ۱۹ اییاتی از خود در مدح سلطان جلال‌الدین را پیش چشم خواننده می‌نهد و علاوه بر آن مینوی (۱۳۴۴: ص ۴۴) احتمال می‌دهد که نسوی یک شاعر دوزبانه باشد.

۲-۱-۵. نسوی فارغ‌التحصیل مدرسه دینی

مکتب‌ها و مدارس به تأسی از نظامیه‌ها که مرکز دین و دانش آن زمان بوده، آموخته‌هایشان قرآن و حدیث و صرف و نحو عربی و بیرون‌کشیدن دیگر علوم از دل سنت‌های فقهی و کلامی بوده و طبیعی‌ست که تفکر دانش‌آموختگانش عربی‌مآبی و اسلام محور باشد. پس در جهان‌بینی یک منشی متدین دانش‌آموخته علوم اسلامی صوفی شاعر حافظ قرآن اشعری مسلک، اسلام معیاری است برای هر کس که می‌خواهد بهترین باشد. از این روی اگر عشق و مهر و ارادت به سلطان جلال‌الدین است به جهت نسبت سلطان به اسلام و مسلمین است.

نسوی سلطان جلال را با مفاهیم قدسیانه برگرفته از قرآن به نوعی می‌ستاید که می‌توان گفت کلیت نظام فکری نسوی، تقدیس سلطان مسلمان حکومت اسلامی است. سلطانی که مدافع سرسخت اسلام می‌دانش و سلطنتش را نماد اقتدار اسلام و مسلمانی می‌شمارد.

نسوی اگر «از تلاطم امواج فتنه» (ص ۱) می‌نالد، فتنه را هجوم ویرانگر مغولی می‌داند که «سرهای سروران» (ص ۲) مسلمان را و بنیان اسلام را برباد داده است. چنان‌که «سلامت از میان امت» (همانجا) اسلام «چون زه کمان گوشه‌نشین شده» (همانجا) است. و نسوی را «غرق دریای غم» ساخته است. و وی «قلم به دست گرفته ... که شطری از آتش حرقت» هجوم مغول را «درج کند و از این صدرنشین دلگیری، یعنی اندوه، حکایت شکایت‌آمیز فروخواند» (ص ۳) تا شاید با «دل‌پردازی» و عقده‌گشایی به «سرگذشت‌های خویش که کوه پای مقاسات آن ندارد، و دود آن چهره خرسید را تاریک کند» (ص ۴) اشاره نماید. نه از «نفثة‌المصدوری که مهجوری بدان راحتی تواند یافت، چاره‌ای دارد و نه «از انین‌المهجوری که رنجور را در شب دیجور هجر بدان شفاهی تواند بود، گریزی» دارد (ص ۷). «شداید فراق» و «افتادن مهره اجل در ششدره سوء الحظ» و «گرانباری جان به جان آمده از اعباء محنت» (ص ۵) همه را حاصل ویرانگری «تاتار خاکساران آتشی» و «اجتياز ملاعین بر بلاد و دیار» اسلام می‌داند. کار بست بیشمار آیات و واژه‌های قرآنی تأکیدی است بر اعتقادات دینی مؤلف.

۲-۲. امر قدسی

رودلف اتو در کتاب *مفهوم امر قدسی* توصیف ناشدنی و هیبت ناکی و رازآلودی و عقل‌گریزی را از ویژگی‌های امر قدسی می‌شمارد و مدعی است گرایش به امر قدسی و خداگرایی در ذات انسان ریشه دارد و بر این باور است که «قداست یا امر قدسی یک مقوله تفسیری بوده و ارزش‌گذاری آن مختص قلمرو دین است» (اتو، ۱۳۸۰: ۹). روشن است که ادیان با تقدس و قدسیّت ارتباطی تنگاتنگ دارند به گونه‌ای که می‌توان گفت قداست از دل دین زاده شده و تکثیر می‌شود. در این میان ادیان ابراهیمی نیز هر کدام به اماکن و اشیا و اشخاص و زمان و مکان‌ها رنگ تقدس بخشیده‌اند. «در دین اسلام، نه تنها امور متافیزیکی و نادیدنی می‌توانند مقدس باشند، بلکه امور طبیعی و حتی رفتارهای عادی و روزمره مؤمنان نیز به شرط قربت، عبادت محسوب می‌شده، از قداست برخوردار است. خواب روزه‌دار، تلاش برای کسب روزی حلال و پیروی از سنت پیامبر اسلام (ص) ... مقدس‌اند زیرا در جهت رضای معبودند». (فرضعلی و شاهرودی، ۱۳۹۰: ۵۵)

اصلی‌ترین نکته در قلمرو وسیع امور قدسی ساحت «خدا» است و هر امری که به نوعی به «خدا» نسبت و رجعت و ارتباطی داشته باشد، و جاهت و قداست می‌یابد یعنی میزان تقدس امور بستگی دارد به درجه وثاقت ارتباط و نزدیکی و نسبت آن به وجود خدا و اسماء الحسنی که منشاء هر دینی است؛ حال آن امر خواه شخص باشد یا مکان یا زمان یا هر چیز دیگر که خداوند اعتلا و طهارتش بخشیده است.

تقدس انسان نیز بستگی به صفاتی خداگونه دارد که بدان آراسته شود و برای به دست آوردن آن صفات جهد و جدی داشته باشد مصداق حدیث قدسی «عبدی اطعنی اجعلک مثلی».

انسان/وستای زرتشت گویی با خدا همرنگ و هم وجه و هم ذات است، اما این انسان شبیه خدای گاهان، در *تورات* بنده‌ای می‌شود که ترس بر وجودش چیره گشته و این ترس او را به بندگی می‌کشاند و در *انجیل* این ترس رنجی مقدس برایش بوجود می‌آورد که برای رضایت خدایش حاضر است به صلیب تن داده و رنج مقدسش را مایه بخشش گناهان امتش قرار دهد.

پس از پیوستن ایران به قلمرو اسلام و خلافت اسلامی، طبیعی است که دیانت و تقدس در پیکره ایران آن دوره رنگ و رویی تازه می‌گیرد، بخصوص در کشاکش نزاع‌های مذهبی فرق مختلف که هر

کدام سعی در حَقّانیت بخشی به خدای مذهب خود دارد و بازار حدیث و روایات گرم است و «دین» و «خدا» و «شریعت» و «سنت» نقل هر مجلسی است. طبیعی است که ساحت امر قدسی در محدوده دین و مذهب باقی نمی ماند و از طریق دین، بر زبان و ذهن ایرانی چیرگی داشته و در تمام دقایق و امور زندگانی وی ساری و جاری باشد.

زبان نیز از دایره تقدّس بیرون نیست. زبانی که اساسی ترین حلقه ارتباط آدمیان است و می تواند عهده دار تمامی پیوندهای جامعه باشد. از آن جایی که زبان دین اسلام عربی است، در نزد مسلمانان عربی جایگاهی قدسی دارد. عربی زبان و حیانی کلام الله مجید است. در حدیث است: «ما انزل الله تبارک و تعالی کتاباً ولا حياً الا بالعربیّه، فکان یقع فی مسماع الانبیاء بالسنه قومهم وکان یقع فی مسماع نبیاً بالعربیّه». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۸: ۲۶۳). و همچنین «زبان حوریان بهشتی نیز عربی است». (همان، ج ۸: ۱۳۴).

۲-۳. نثر قدسی

حسین خطیبی در تعریف نثر می نویسد: «کلامی ست ساده، مکتوب، به هم پیوسته، با توالی جمله ها که در آن مفاهیم و معانی با وضوح و روشنی و رسایی و با نظم فکری بیان می شود و معانی بی هیچ گونه قطع و انحرافی ارائه می گردد و راست و مستقیم و مطابق قواعد زبان پیش می رود». (خطیبی، ۱۳۶۶: ۲۹)

نثر هر زبانی گویای آرزوها و خاطرات فرهنگی مشترک گویشوران آن زبان است. نثر فارسی نیز بازتاب نوع نگاه و خواست و عادت و اخلاق اجتماعی ایرانیان است و نشانی از ساحت و اندیشه نویسندگان و متفکران جامعه ایران که در بیان اندیشه های خود همواره کوشا بوده اند. پس از دو قرن سکوت زبان فارسی و در پی آن رواج علم قرائت و تفسیر و فقه و کلام، زبان قدسی وحی در اندیشه و ادبیات و به تبع آن در ساحت نثر فارسی نمودار شد. این پدیده نوظهور، در سایه رشد مدارس دینی، زمینه پیدایش ادبیات استعلایی و اعتقادی را فراهم ساخت.

اگر بپذیریم نثر بستر اندیشه جامعه است، به گواهی متون مثنوی این مرز و بوم، می توان گفت افکار عمومی و باورها و ذهنیات ایرانیان قدسی محور است؛ چرا که نویسندگان ما در سطر سطر کتاب ها در راستای این دیدگاه کوشیده اند. زرین کوب نیز همچون بسیاری دیگر از صاحب نظران، بر این باور است که «ادبیات و فرهنگ ما رنگ دینی و قدسی دارد» (زرین کوب، ۱۳۸۴: ۲). نثر فارسی پس از گذر از راه هموار سادگی، به گردنه تصنع می افتد. منشیان و دبیران دربار سهم بسزایی در بوجود آمدن این نوع

نثر داشته‌اند. «تمایل به نثر فنی از مترسّان و دبیران آغاز می‌شود». (صفا، ۱۳۵۳: ۳۹).

نثر فنی پوشیده در صناعات ادبی، با جلوه‌گری و طنازی سجع در مقامات همدانی به تأسی از ابن‌فارس و ابن‌دُرَید، موجب وسوسه و تقلید دیگر نویسندگانی است که می‌خواهند عربی‌دانی و لفظ‌پردازی خود را به خوانندگان و مخاطبین خاص خود بنمایانند. منشیانی که فارغ‌التحصیل مدارس دینی هستند و کتاب اصلی درسی آنان قرآن مبینی است که منبع قدسی دین قلمداد می‌شود. نثر این کتاب مقدّس معیاری برای آموزش و تمرین رموز بلاغت مترسّان و دبیران است. «قرآن مجید با زبان عربی بر پیامبر اسلام نازل شده بود، بنابراین مبنای زبان فرهنگ و معارف اسلامی شد. در آن زمان، مقیاس و معیار سخن فصیح و بلیغ، آیات قرآن بود. شعرا و نویسندگان در تکاپو بودند از الفاظ و ترکیب‌های قرآن در مطالب خود بهره ببرند و از معانی و مضامین آن اقتباس کنند» (محقق، ۱۳۴۴: ۱).

پس از سلطنت زبان وحی بر گستره فارسی در آغاز سده نخست هجری قمری، به پشت‌گرمی شاهان و امیران ترک تبار زیرسایه تأیید خلافت بغداد، و نیز قلم منشیان عربی‌نویس، نثر فارسی مسیری بوده است برای ورود مفاهیم و لغات و تعابیر دیانت و تقدّس به ذهن و ضمیر و زبان و زندگی ایرانیان و نهادینه شدن قدسی محوری آن و چنین است که زبان عربی در ملک ایران زبانی ملکوتی و آسمانی قلمداد می‌شود تا جایی که نویسنده‌ای که در بکارگیری کلمات عربی سستی نشان دهد با «شَلّت یمینی» به نفرین خویش می‌پردازد. «پس از آغاز قرن چهارم، زبان عربی به دلایل مختلف از جمله داشتن قوت تعبیر و بیان و اهمیت دینی این زبان نزد مسلمانان تأثیرش بر زبان فارسی قوت گرفت و سپس چنان شد که برخی از کتاب‌های تاریخی، آکنده از واژگان، جملات، ایات و گاه قواعد عربی شد». (مبارک، ۱۴۰۱: ۱۱۹)

نثر فارسی بریده از باستان پیوسته به کلام وحی، به مرور ظرف زبانی تفکر دینی ایرانیان می‌شود و زمینه سلطنت تفکر دینی و قدسی بر نثر فارسی فراهم می‌گردد؛ چنان که متون به میزان بهره‌مندی از لغات و مفاهیم قدسیانه قرآنی ارزش‌گذاری شده و نگرش فقهی و دینی نیز بر دیگر فرآیندهای فرهنگی و اجتماعی سلطه می‌یابد به گونه‌ای که قدسی محوری نثر به سبک و قانونی نانوشته تبدیل می‌گردد و به مرور نثر قدسی می‌تواند منبعی باشد برای تولید مشروعیت نظام‌های سیاسی بخصوص عنصر ترک نو رسیده به حکومت اسلامی-ایرانی.

۲-۴. جلال‌الدین، سلطان قدیس نسوی

نفثة‌المصدر متنی ارزشی است با بن‌مایه درد و دوری که مؤلف برای برکشیدن جلال‌الدین به عالم قدس، توصیفاتی اسطوره‌ای و ماورایی را به خدمت گرفته است. درست است که نسوی از بلای هجوم مغول دردمندانه به مویه می‌پردازد، اما بر آن است ارادت خود را به موجودی والا‌تبار که گویی نماینده خدا و مدافع دین خدا و نماد و بانی شریعت اوست در قالب توصیفات مداحانه-نیایشی مقدس‌گونه بنمایاند. حاصل تمام در هم تنیدگی‌های غم و اندوه و رنج و شکنج این اثر، درد و دریغ بی‌پایان پایان کار سلطان «مرضیه السجایا و محموده الخصائل» نسوی است که در فقدان تأسّف بارش زمین و زمان و کائنات و طبیعت را گواه گرفته و رنگی از درد بر چهره‌شان می‌نشانند.

۲-۴-۱. فره ایزدی سلاطین

در طول تاریخ برخی نام‌ها مهر تقدّس و پاکی بر پیشانی خود داشته‌اند؛ همچون آگوستین قدیس و مریم مقدّس و پولس و ژوستین و ... که قدسیّت و فره و جلال و شکوه‌شان به عالم بالا گره خورده است.

فره ایزدی نماد برگزیدگی و پاکی شاهان، همواره در دوران دور و دراز، نگاه‌ها را به سوی خود کشیده و این بحث دراز دامن بسیاری از پژوهشگران را به قلم‌فرسایی واداشته است. وجود فره همواره برتری شاه را بر طبیعت و دیگر امور آیینگی می‌کند. «فرّه، فروغی است ایزدی، به دل هر که بتابد، از همگنان برتری یابد. از پرتو این فروغ است که شخص، به پادشاهی می‌رسد.» (پورداوود، ۱۳۷۷: ۳۱۴). فره ایزدی دوران باستان، خود را به اردشیر بابکان می‌رساند. آنجا که قوچی خوش‌منظر در کنار اردشیر نوید پیروزی‌اش بر اشکانیان است (کارنامه اردشیر بابکان، ۱۳۹۷: ۴۱). در تداوم، این فره که حق و ویژه الهی پادشاهی است برای سلطه و سلطنت بر مردم، به ظلّ الهی حکومت اسلامی ترکان نو رسیده غزنوی و سلجوقی رسیده و سپس سلطنت اسلامی خوارزمشاهیان را به سلطنت مطلقه صفوی و اسلام پناه قاجار پیوند می‌زند.

خواجه نظام‌الملک، مؤسس نظامیه اسلامی بغداد، هم‌صدا با امام محمدغزالی رئیس نظامیه بغداد، که باورداشت سلطان سایه و هیبت خداست بر زمین و «هر که را خدای تعالی دین داده است باید که مر پادشاهان را دوست دارد و مطیع باشد» (نظام‌الملک، ۱۳۶۶: ۵). غزالی در مدح سلجوقیان نوحاسته می‌گوید «ایزد تعالی در هر عصری و روزگاری یکی از میان خلق برگزیند و او را به هنرهای پادشاهانه و سیرت‌های ستوده آراسته گرداند و مصالح جهان و آرام‌بندگان را بدو بازبندد و در فساد و آشوب را

بدو بسته گرداند» (غزالی، ۱۳۶۱: ۸۲). چنان که پیش از خواجه نظام وزیر دربار سلجوقی، ابوالفضل بیهقی وزیر دیوان انشای غزنوی نیز از مشابَهت پیامبران و پادشاهان چنین یاد می‌کند «بدان که خدای تعالی قوتی به پیغمبران صلوات الله علیهم اجمعین داده است و قوت دیگر به پادشاهان و بر خلق روی زمین واجب کرده که بدان دو قوت باید گروید و بدان راه راست ایزدی بدانست ... پس قوت پیغمبران علیهم السلام بمعجزات آمد... و قوت پادشاهان اندیشه باریک و درازی دست و ظفر و نصرت بر دشمنان و داد که دهند موافق با فرمان‌های ایزد تعالی» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۸۹). و این گونه است که شاید بتوان گفت نسوی ذوب در سلطان جلال الدین خوارزمشاهی می‌تواند همان خواجه نظام و غزالی سلجوقی و یا بیهقی غزنوی باشد. از دیرباز رسم و شاید وظیفه منشیان و دبیران دربار، نشان دادن داعیه داری اسلام و دینداری سلاطین بوده است. «القابی که به او [سلطان محمود غزنوی] در متون ادبی و دیوان شاعران ... اختصاص یافته، صفاتی مقدس مآبانه و با عظمت است که ابعاد تقدس و دینداری محمود غزنوی را برجسته کرده و تأثیر قابل ملاحظه‌ای در نوع نگرش نویسندگان و مخاطبان از این شخصیت داشته است». (طاهری قلعه نو، ۱۴۰۳: ۸۵)

سلطان جلال الدین خوارزمشاه از اخلاف انوشنگین گرچه، عنصر ترک برده دربار ملک شاه سلجوقی است که از طشت‌داری به شحنگی و امیری خوارزم گمارده می‌شود. اوج قدرت خوارزمشاهیان را می‌توان در دوره سلطان محمدی دید که با غلبه بر غوریان و قراختاییان نگاه‌ها را به خود خیره ساخته و با لشکرکشی به بغداد و تهدید و تخفیف خلیفه عباسی به گسترش روزافزون قلمرو خود می‌اندیشد «دولت خوارزمشاهی بزرگ‌ترین دولت دنیای اسلام بود. قلمرو آن از شرق به هند و در غرب به عراق می‌رسید». (جعفریان، ۱۳۹۳: ۵۵۶). و زمانی که به «پادشاه بزرگترین دولت دنیای اسلام» محمد خوارزمشاه گفتند مغول دارد نزدیک می‌شود، گفت مغول غلط می‌کند به بلاد اسلام نزدیک شود. هرچند پس از ناچیز شدن و افول در جزیره آبسکون، جانشین دلاورش سلطان جلال الدین برای «حفظ بلاد اسلام» با شجاعتی تاریخی به رویارویی و هم‌وردی با بیگانگان بی‌دین مغول می‌پردازد.

۲-۴-۲. هژبر کفرستیز

در تاریخ مبارزاتی که ایران و اسلام را به هم گره می‌زند، سلطان جلال را بسیاری محققان نماد ایستادگی مسلمانان و مقاومت و مبارزه شجاعانه ایران اسلامی در برابر کفار مغول دانسته و با عناوینی چون «مدافع بزرگ اسلام»، «نگه دارنده دین اسلام»، «ناجی ملک» و «سدحائل مسلمانان و قوم یاجوج و مأجوج» از وی یاد می‌کنند (نسوی، ۱۳۴۴: ۲۸۰). نسوی «در مدح حضرت اعلی» سلطان جلال را به

وقت فتح اخلاط مجاهد و مبارزی نستوه می‌داند که برای «دین حق» همواره در جنگ و ستیز است در حالی که دیگران به ناز خفته‌اند «دیگران در ناز خفته شه ز بهر دین حق، از نمد زین و زین بالین و بستر ساخته / خسروان را اطلس و قندس لباس و پادشاه، راحت اندر پوشش و خفتان و مغفر یافته / بانگ اسپان در مصاف و قعق کوپال و گرز، خوشتر از آوای نای و بانگ مزمر یافته» (همو، ۱۴۰۱: ۲۰).

نسوی سلطان جلال الدین را «هژبر محارب احداث و انیاب نوائب بر بالیده (همان: ۷۲) دانسته و حتی زمان هجوم ملّاعین دوزخی که «سحابی حشو آن عذاب، میغی رش آن تیغ، غیثی قطران عیث، غیمی رشع آن ضیم و ابری حمل آن کبر» قدرت سلطان را که «خمسّی از ربع مسکون در زیر خاتم و جهانی از عمارت در حکم قلم» دارد، می‌ستاید. وقتی «گرداگرد خرگاه [جلال] جهانگیر، احاطة الدائرة بنقطة المركز» به محاصره «مورحرسان مارسیرت» تاتار «صاخة عظمی و طاممة کبری» درمی‌آید، نسوی سلطان را چون «مردمک چشم اسلام در محجر ظلام» می‌بیند که دیده نجات بر آن خیره است و اندوه را چنین ادامه می‌دهد «خر مهره گرد در یتیم سلطنت حمایل گشته؛ گوش ماهی پیرامن گوهر شب افروز شاهی قلّاده شده؛ ضباب حجاب آفتاب گشته، و او نهفته؛ کلاب حوالی غاب احاطت گرفته، و شیر خفته؛ اصحاب مشأمه در عرصات حضرت حشر گشته، و میمنه بیخبر، احزاب شیطان پیرامن جناب سلطان گرفته» (همان: ۴۳) وی پس از آن که شجاعت سلطان را با عبارات «آن که تیغ در میغ نشاندی و بشمشیر در روی شیر برفتی، و بچنگ وقت جنگ بتاختی، و از درق تیر هدف تیر ساختی و به نیزه گاه باسماک برآویختی، و بهرام را وقت اصطیاد گور پنداشتی» (همان: ۴۴) برمی‌شمارد، با تأسفی خشمگانه لشکر سلطان را به باد انتقاد می‌گیرد که با عدم حمایتشان، «بانی اساس جهانبانی و مضحک ثغور مسلمانی» را بر باد دادند «این المفرگویان ... زهی در مقام کرامات از کمان بازنگرفتند، وزارکار، که در صف کارزار لحظه‌ای بمحامات بازنايستاد [ند] ... افسوس که بنامردی و ناجوانمردی سور و باروی ملّت و سوار میدان سلطنت، بانی اساس جهانبانی و مضحک ثغور مسلمانی، که از نهیب او زهره در دل خاکساران آتشی آب می‌شد، بیاد بردادند» (همان: ۴۵).

به باور نسوی «انتمای آن بچه شیر [سلطان جلال] در بیشه نیزه و شمشیر بوده ... آن رضيع اخلاف حرب، طعن و ضرب، یک نوبت نه بل هزار دیده است» (همان: ۷۲). با توصیفاتی باریک‌بینانه و تقابلی، حس نفرت از مغول دشمن سلطان و نیز حس ترحم و مهر به جلال الدین را با درد و دریغ به خواننده القا می‌کند: «شمع مجلس سلطنت را پروانه نشانده، و ثهلان بیخ‌آور را رخا از پای درآورده، بلارک هندی ببرگ هند با منثلّم گشته، بنای سنّمار بلگد کوب بوتیمار منهدم شده، تیهوی نحیف سنقر را شکار

کرده، آهوی ضعیف غضنفر را افکار گردانیده، خورتنق شاهی بنیاد خدرنق واهی نهاد خراب کرده، مرده قابض جان ملک الموت شده، شاه ناباخته مات گشته» (همان: ۷۴). و «قواعد پادشاهی از آن روز باز واهی و منهدم شد و سروری که مایه پادشاهی و ماده نصرت الهی بود _ و چه سرور! بتنهایی هزار گروه، و بخوشتن لشکری انبوه، جهانی درقبایی چست بسته [] هزبری بر میان زین نشسته _ بمیان انگشت فرو رفت.» (همان: ۸۱).

۳-۴-۲. هم سنگ و همسان الگوهای دینی و شاهان آرمانی

نسوی که «درگاه پادشاه را سرچشمه امانی و منبع انواع کامرانی» می‌داند و در ادامه با تعبیری قدسی همچون «بخت خفته اهل اسلام»، «آفتاب روشن‌کننده جهان تاریک» «شمع مجلس سلطنت»، «مسیح زنده‌کننده جهان مرده»، «گل بستان شاهی»، «کیخسرو منتقم چینان»، «نوردیده سلطنت» و «بانی اسلام بود بدأ غریبا وعادا غریبا» یاد می‌کند. و باز «بسر نفثة/المصدر خویش باز می‌شود [چرا] که این مصیبت [فقدان سلطان] نه از آن قبیل است که به بکاء و عویل در مدت طویل حق آن توان گزارد» (همان: ۴۸) و اگر از «تن مهجور» می‌گوید، منظور هجر سلطان مسلمانان است و منظور از شرح «درد دل» داغ دوری و رنج نبود سلطان میدان رزم اسلام است که در این ماتم «آسمان کبودجامه» و «زمین خاک بر سر» و «صبح جامه دریده» و «ماه رخ بخون خراشیده» است و بجاست که «سحاب خون بیارد» و «دریا کف برسرآرد» و باز افسوس می‌خورد که «سد یأجوج تاتار گشاده گشت، و اسکندر [ذوالقرنین] نی. در خیر کفار بسته شد، وحیدر نی ... دیو بر تخت سلیمان نشست، و انگشتین نی» (همان: ۵۰) و با حسرت از مالک الرقابی و اقتدار فرمانروایی‌اش یاد می‌کند «کوه با همه سربلندی کمر خدمت بسته [بود] و از ربه بندگان جز سرو آزادی نجسته، خسرو سیارگان را اگر بنده می‌خواندند، می‌بالید، مریخ را اگر خط امان می‌نوشتند، می‌نازید، عطارد را تا دیبر حضرتش خوانند، دایم قلم‌زن بود و ماه را تا برید درگاهش گویند، شبانه‌روزی قدم زن، بر سیل مخامرت پادشاهان آن طرف بمظاهرت مجاهرت نموده، و بحبل طاعت و تباعت اعتصام کرده» (همان: ۵۸).

۳-۵. سخط آفریدگار

در باورهاست که همچنان که تکریم و پاسداشت شاه موجب فیض الهی می‌تواند باشد کفران و ناسپاسی نسبت به پادشاه نیز موجب خشم خدا خواهد بود. از نگاه نسوی سلطان جلال نزد خدا عزیز است و جایگاهی والا دارد چنان که ناسپاسی و عصیان مردم گنجه در قبال پادشاهی جلال که آنان را

از دست گرجیان «دشمن دین» نجات داده بود را، موجب خشم و «سخط آفریدگار» می‌داند «بشومی طغیان و وبال عصیان پادشاهی که آن ثغر را بعد از بکاء طویل و رنه و عویل از جند آمده بود، و دندان گرج باستان سنان از آن کند گردانیده، و سخت آفریدگار و «کذالک نولی بعض الظالمین بعضا بما کانوا یکسبون» بلشکرگاه تاتار، دمار از آن رباع و دیار برآورد». (همان: ۲۵) و چنان ویرانه‌ای از پس این ناسپاسی بر گنجه نازل شد که «حدائق و بساتین جنت صفت» اش، «خاویه علی عروشها» و «عراص اماکن فردوس آسا» یش «قاعاً صفصفا» می‌شود. (همانجا)

۶-۲. شهید جهاد اسلام

نسوی به جهاد و شهادت توجّه ویژه دارد «سعادت شهادت که سعدا را غایت امنیّت و کمال ارادت است ... حبذا آن نفس که مرتبه عالی احياء عند ربهم یرزقون فرحین بما آتیهم الله من فضله» را اهلست» (نسوی، ۱۴۰۱: ۵۳) وی با وام‌گیری از مرثیه معروف ابوتمام، در سوگ سلطان جوانمردی می‌نشیند که پس از بی‌باکی‌ها و دلاوری‌های پر شمارش، در جنگ کفّار، شهادتش جایگزین پیروزی‌اش می‌شود. سلطان مجاهدی که صبح با تسبیح و شکرگزاری وارد میدان جنگ شده «غدا غدوة، والحمد نسج ردائه» از میدان برنمی‌گردد تا شهید می‌شود و اجر شهادتش نیز کفن اوست «واکفانه الاجر». لباس سرخ رنگ شهادتش به ردای سبز دیبای بهشتی مبدّل می‌شود: «وهی من سندس» و در حالی که با لباسی پاکیزه به خاک سپرده می‌شود: نسوی از بقعه‌ها و اماکنی می‌گوید که آرزو دارند بر قبرش قرار گیرند و سلام پیوسته خدا را نثار سلطانی می‌کند که آزاده بود و کوتاه زندگانی «مضی طاهر الاثواب لم یتق البقعه، غداة ثوی الا اشتھت انها قبر / علیک سلام الله وقفا فانی / رایت الکریم الحر لیس له عمر» (همان: ۴۷). نسوی غیبت و شهادت سلطان را برابر با «ایام ناکامی و بیمرادی و انتهای مدّت شادی و غروب مسرّت و امانی و زوال روز کامرانی» می‌شمارد و سپس با دردمندی دین‌مدارانه‌ای به مویه می‌پردازد: «رسم و آیین دین بطللی بازآمده، اساس قوانین اسلام خللی تمام پذیرفته ... مدارس علوم همه مدرّوس شده، محاضرات همه بحديث محاضرات مبدّل گشته، ... بجای هر شاهی که دیده بودم، تابوت شهیدی نهاده. از پادشاه که بامید او می‌شتافتم، نشانی نیافتم.» (همان: ۹۵).

۳. نتیجه‌گیری

بسیاری از پژوهشگران که در باب نفثة المصدور بررسی‌ها داشته‌اند، این اثر را در تخطئه و خشم به مغول و مویه و شکایت از بخت افتان و خیزان و سرگردانی‌ها و بیان انواع بلیات در بحبوحه فتنه مغول

دانسته‌اند، اما نگارندگان بر آنند که *نفثة المصذور* متنی ارزشی، سرشار از اصطلاحات عربی و آیه‌نگاری در جهت وجاهت‌بخشی به چهره آخرین سلطان حکومت اسلامی در ایران، یعنی سلطان جلال‌الدین منکبرنی خوارزمشاهی است. نسوی منشی متدین اشعری مسلک شاعر و حافظ قرآن و دانش‌آموخته مدارس دینی خراسان، در تلاش است با بهره‌گیری از مفاهیم قدسیانه قرآن کریم، چهره‌ای قدسی از سلطان جلالی که علامت او بر توقعاتش «النصره من الله وحده» است را پیش چشم خواننده مسلمان قرار دهد.

براساس داده‌ها می‌توان گفت نسوی متشرع به جهت شدت علاقه به دین و آیین اسلام و نیز مهر فراوان به سلطان جلال‌الدین، او را ابرانسانی دینی و اسلامی دانسته و با تعبیری چون «مردمک چشم اسلام»، «مضحک ثغور مسلمانی»، «ماده نصرت الهی»، «بانی اسلام»، «مروج قوانین اسلام» و «مدافع رسم و آیین دین» و... به بازیابی چهره قدسی و اسلامی وی می‌پردازد. نسوی گاهی با اوصاف الهی و گاهی با اوصاف بشری و گاهی نیز از طریق همانندسازی با پیامبر و امام و پادشاهان و الگوهای دینی و اولیای الهی، به تقدیس سلطان پرداخته است و قداستی پیامبرگونه به وی بخشیده است؛ چنانکه در این راستا دایره واژگان قرآنی با بسامدی نزدیک به ۳۷۵۰ نمونه را به کمک طلبیده است. وی در تلاش است به خواننده القا کند که اگر حمله کفار مغول و در پی آن سستی و بی‌مبالاتی لشکر سلطان نبود، سلطان جلال می‌توانست به گسترش دارالاسلام و حفظ کیان اسلام و مسلمین پردازد. بافت‌سازی روایت‌های نسوی در *نفثة المصذور*، در خدمت تقدس متنی بوده که محوری‌ترین مسئله آن و کلیت نظام فکری مؤلف آن، منعکس‌کننده تصاویر قدسی‌مآب سلطان است. روایت‌های نسوی بر بستری از واژه‌های انتزاعی حامل بار قدسی و دینی شکل گرفته است. ذهنیت درگیر اشرافیت مذهبی مؤلف *نفثة المصذور*، با مفاهیم سلطه‌جویانه برگرفته از قرآن، قلمرو متن *نفثة المصذور* را به تسخیر و بردگی کشیده است. نسوی مبانی اندیشه‌های دینی خود را براساس مضامین و مفاهیم و آیات قرآنی و احادیث نبوی استوار ساخته است. *نفثة المصذور* نسوی «نقدس لک» است برای سلطان مسلمانی که تا آخرین نفس با لشکر کفر جنگیده و به فیض عظیم شهادت که آرزوی هر مسلمانی است نائل آمده و با شهادتش نامش را در دنیای اسلام جاودانه ساخته است.

منابع

قرآن مجید

- اتو، رودلف (۱۳۸۰). *مفهوم امر قدسی*، ترجمه همایون همتی، چاپ اول، تهران: نقش جهان.
- اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۹۲). *تاریخ مغول*، چاپ دهم، تهران: امیرکبیر.
- امیری، سید محمد و ایزدی سعدی، عباس (۱۳۹۴). «تلمیح به داستان‌های اسلامی و ایرانی در نفقه‌المصدر»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی علوم انسانی اسلامی، قم. <https://civilica.com/doc/429369>.
- بخشی، اختیار و نورمند، احمد و خزانه دارلو، محمدعلی (۱۴۰۱). «جلوه‌های آیات قرآن در نفقه‌المصدر»، <https://civilica.com/doc/1666769>.
- براون، ادوارد (۱۳۸۱). *تاریخ ادبیات ایران*، ترجمه فتح‌اله مجتبایی، چاپ ششم، تهران: مروارید.
- بهار، محمدتقی (۱۳۳۷). *سبک‌شناسی*، ج ۲، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۸). *تاریخ بیهقی*، تصحیح محمد جعفر یاحقی و مهدی سیدی، ج ۱، چاپ اول، تهران: سخن.
- پوردادود، ابراهیم (۱۳۷۷). *یشت‌ها*، چاپ اول، تهران: اساطیر.
- جعفریان، رسول (۱۳۹۳). *تاریخ ایران از آغاز اسلام تا پایان صفویان*، چاپ اول، تهران: نشر علم.
- خطیبی، حسین (۱۳۶۶). *فن‌نشر در ادب پارسی*، ج ۱، چاپ اول، تهران: زوآر.
- راوندی، محمدبن سلیمان (۱۳۸۶). *راحة المصدر وآية السرور*، تصحیح محمد اقبال، چاپ اول، تهران: اساطیر.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۸۴). *سیری در شعر فارسی*، چاپ چهارم، تهران: سروش.
- سرمدی، معجد و عابدی، علی (۱۳۹۲). «بررسی مفهومی و ساختاری آیات قرآن در نفقه‌المصدر»، فصلنامه پژوهش‌های ادبی - قرآنی، ۱(۴)، ۸۳-۱۱۲.
- صفا، ذبیح‌اله (۱۳۵۳). *گنجینه سخن*، ج ۱، چاپ سوم، تهران: دانشگاه تهران.
- صفدری، معصومه (۱۴۰۳). «بررسی مضمون‌های تاریخی نفقه‌المصدر زیدری نسوی با تکیه بر قرآن مجید»، فصلنامه علمی زبان و ادبیات فارسی، ۱۵(۴)، زمستان، ۱-۲۶.
- طاهری قلعه‌نو، زهرا سادات، (۱۴۰۳). «بررسی سیر دگردیسی شخصیت سلطان محمود غزنوی»، پژوهش‌نامه متون ادبی دوره عراقی، ۱۵(۱)، ۸۵-۱۰۹. [10.22126/ltip.2024.9613.1192](https://doi.org/10.22126/ltip.2024.9613.1192).
- عابدی، علی (۱۴۰۲). «همسان‌سازی قصه‌های قرآن با متن در روایت‌گری زیدری»، پژوهش‌نامه تفسیر و زبان قرآن، ۱۱(۲)، شماره پیاپی ۲۲، بهار و تابستان، ۱۱۱-۱۲۷.
- غزالی، محمد (۱۳۶۱). *نصیحة الملوك*، تصحیح جلال‌الدین همایی، چاپ اول، تهران: هما.
- فرضعلی، فاطمه و حسینی شاه‌رودی، مرتضی (۱۳۹۰). «رویکرد پدیدارشناسانه سید حیدر عاملی و رودلف اتو به امر قدسی»، فصلنامه اندیشه دینی، ۱۱(۴۱)، ۴۹-۸۰. [10.22099/jrt.2013.2387](https://doi.org/10.22099/jrt.2013.2387).
- فروشی، بهرام (۱۳۹۷). *کارنامه اردشیر بابکان*، چاپ هفتم، تهران: دانشگاه تهران.

قربانپور آرانی، حسین و محمدی ده چشمه، حمزه (۱۳۹۹). «شگردهای اقتباس و اثرپذیری از آیات و احادیث

در نفثة المصدور»، فصلنامه ادب فارسی، ۱۰(۲)، شمار پیاپی ۲۶، ۱۴۷-۱۶۸.

قزوینی، محمد (۱۴۰۱). مقدمه بر نفثة المصدور، تصحیح امیرحسن یزدگردی، چاپ هفتم، تهران: توس.

مبارک، وحید (۱۴۰۱). «واژه عربی «یعنی» در دستور زبان فارسی»، پژوهشنامه متون ادبی دوره عراقی،

۳(۴)، ۴، ۱۲۱-۱۱۹-10.22126/ltip.2022.2649.

المجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). بحارالانوار، ج ۱۸، چاپ سوم، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

محقق، مهدی (۱۳۴۴). تحلیل اشعار ناصر خسرو، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.

مرادی، سکینه و ریاحی، زهرا (۱۳۹۸). «مرثیه زیدری نسوی درباری» یا شخصی از سکینه مرادی و زهرا ریاحی

(۱۳۹۸)، نشر پژوهشی ادب فارسی (ادب و زبان سابق) ۲۲(۴۶)، ۱۳۳-۱۵۴.

مینوی، مجتبی (۱۳۴۴). مقدمه بر سیرت جلال الدین مینکبرنی، چاپ اول، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

نسوی، شهاب الدین (۱۳۴۴). سیرت جلال الدین مینکبرنی، تصحیح مجتبی مینوی، چاپ اول، تهران: بنگاه

ترجمه و نشر کتاب.

نسوی، شهاب الدین (۱۴۰۱). نفثة المصدور، تصحیح امیرحسن یزدگردی، چاپ هفتم، تهران: توس.

نظام الملک، ابو علی حسن بن علی (۱۳۶۶). سیاست نامه، تصحیح عباس اقبال آشتیانی، ج ۲، چاپ اول، تهران:

اساطیر.

نوری، حسین بن محمدتقی (۱۳۶۸). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۴، چاپ دوم، قم: مدرسه آل البيت.

References

Holy Quran.

Abedi, A. (2023). Simulating of Qur'anic Stories with Text in Zaydari's Narrating. *Journal of Qur'anic Interpretation and Language*. 11(2), 111-127.

Amiri, S.M and Izadi Sadi, A. (2015), Allusions to Iranian and Islamic stories in *Nafsah al-Masdur*, The first national conference of Islamic humanities, Qom, <https://civilica.com/doc/429369>

Bahar, M. T. (1958), *Sabk Shenasi*, Vol. 2, 2nd edition, Tehran, Amir Kabir. (In Persian)

Bakhshi, E, Noormand, A and Khazanedar loo, M.A. (2023), Effects of Quranic verses in *Nafsah al-Masdur*, *Journal of Koranic Studies in Literature*, <https://civilica.com/doc/1666769>

Beyhaqi, A. (2009), *Tarikh e Beyhaghi*, Edited by M.J. Yahaghghi and M. Seydi, Vol. 1, 1st edition, Tehran, Sokhan. (In Persian)

Browne, E. (2003), *Tarikh e Adabiyat e Iran*, Translated by Fath-Allah Mojtabaei, 6th edition, Tehran, Morvarid. (In Persian)

- Farahvashi, B. (2018), *Karnameh Ardeshir Babakan*, 7th edition, Tehran, University of Tehran. (In Persian)
- Farzali, F. and Hosseini Shahroudi, M. (2011). Seyyed Heydar Ameli and Rudolf Otto's Phenomenological Approach to the Sacred Matter, *Journal of Religious Thought of Shiraz University*, 11(41), 49-80. (In Persian)
- Ghazali, M. (1982), *Nasiha al-Muluk*, Edited by J. Homaei, 1st edition, Tehran, Homa. (In Persian)
- Ghorbanpoorarani, H. and Hamzeh, M. (2020), The Techniques of Adaptation of Quranic Verses and Hadiths in Nafsat al-Masdoor, *Journal of Persian Literature*, 10(2). 147-168. doi: 10.22059/jpl.2021.312371.1809
- Iqbal, A.A (2013), *Tarikh e Moghol*, 10th edition, Tehran, Amir Kabir. (In Persian)
- Jafarian, R. (2014), *Tarikh e Iran az Aghaz e Islam ta Payan e Safavian*, 1st edition, Tehran, Nash-e Alam. (In Persian)
- Khatibi, H. (1987), *Fan e Nasr dar Adab e Parsi*, Vol. 1, 1st edition, Zovvar. (In Persian)
- Majlesi, M. B. (1982). *Bihar al-Anwar*, 3rd edition, Beirut, Darahiya al-Turaht al-Arabi. (In Arabic)
- Minovi, M. (1965), Introduction to *Sirat al-Jalal al-Din Minkabarni*, 1st editin, Tehran, Bongah e Tarjomeh va Nashr e Ketab. (In Persian)
- Mobarak, V. (2022), The Arabic word" Ya'ni" in Persian grammar, *Researchs of Literary Texts in Iraqi Career*, 3(4), 119-121. 10.22126/ltip.2022.2649
- Mohaqqiq, M. (1965), *Tahlil e ash'ar e Naser Khosrow*, 1st edition, Tehran, Tehran University Press. (In Persian)
- Moradi, S. and Riyahi zamin, Z. (2020). Zaidari Nasavi 's elegy, courthouse or personal. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 22(46), 133-154. doi: 10.22103/jll.2020.13473.2602
- Nasavi, Sh. (2022), *Nafsah al-Masdur*, compiled by Amir Hassan Yazdgerdi, 7th edition, Tehran, Tous. (In Persian)
- Nasavi, Sh. (1965), *Sirat al-Jalal al-Din Minkabarni*, Edited by Mojtaba Minovi, 1st edition, Tehran, Bongahe Tarjome va Nashr e Ketab. (In Persian)
- Nizam al-Mulk, A.A. (1987), *Siyāsāt-nameh*, Edited by Abbas Iqbal, 1st edition, vol. 2, Tehran, Asatir. (In Persian)
- Nouri, H. (1989). *Mustadrak al-Wasail and Mustanbat al-Mathail*, 2nd edition, Vol. 4, Qom, Madrasa al-Al-Bayt (In Arabic)
- Otto, R. (2002), *Mafhoom e Amr e Ghodsi*, Translated by Homayoun Hemmati, 1th edition, Tehran, Naqsh-e Jahan. (In Persian)
- Pourdavoud, E. (1998), *Yasht-ha*, 1st edition, Tehran, Asatir. (In Persian)

- Qazvini, M. (2022). Introduction to *Nafsah al-Masdur*, Edited by Amir Hassan Yazdgerdi, 7th edition, Tehran, Tous. (In Persian)
- Ravandi, M. (2007), *Raha'at al-Sudur va Ayat os Surur*, Edited by Mohammad Iqbal, 1st editin, Tehran, Asatir. (In Persian)
- Safa, Z. (1974), *Ganjineh Sokhan*, Vol. 1, 3rd edition, Tehran, University of Tehran. (In Persian)
- Sarmadi, M and Abedi, A. (2013). A conceptual and structural analysis of the verses of the holy Quran in Nafthatolmansur. *Literary Quranic Researches*, 1(4), 83-112.
- Taheri Ghaleno, Z. (2024), Investigating the transformation of the character of Sultan Mahmoud Ghaznavi, *Researchs of Literary Texts in Iraqi Career*, 5(1), 85-109. 10.22126/ltip.2024.9613.1192 (In Persian)
- Zarrinkoob, A. (2005), *Seyri dar She're Farsi*, 4th edition, Tehran. (In Persian)